

5. A KERESLET ÉS KÍNÁLAT ÖSSZEEGYEZTETÉSE

5.1. FÖLDRAJZI MOBILITÁS

HÁRS ÁGNES

A migráció egy adott földrajzi terület (régió vagy ország) határait átlépve lakhelyváltozással, költözéssel járó mobilitás. Az országon belüli nagyobb régiók közötti költözéseket szokás *belföldi migrációnak* vagy *mobilitásnak*, míg az országok közötti mobilitást *nemzetközi migrációnak* nevezni. Ebben a fejezetben e kettőről lesz szó, míg az ingázást a **6. rész 4. fejezete** tárgyalja. A régiók közötti és a nemzetközi migráció nagyon fontos pontokon, mindenekelőtt a migrációs politika szabályozásában, a mobilitás kiegyenlítő mechanizmusainak a megvalósulásában különbözik. Egy adott ország munkapiacát a nemzetközi migráció iránya, az *emigráció* és az *immigráció* jelensége és hatása eltérően befolyásolhatja, ezért a tárgyalás során fontos a megkülönböztetésük. A migráció tartós lakhelyváltoztatással (költözéssel) jár, ez különbözteti meg az *ingázástól*, ami ideiglenes, rövid idejű változtatást vagy a lakhely megváltoztatása nélkül távolabbra utazást jelent.

ELMÉLETI MAGYARÁZATOK, HATÁSMECHANIZMUSOK

A klasszikus közgazdasági elméletekben a költözésre vonatkozó migráció döntését az egyén mindenekelőtt az elérhető bér- és a munkavállalási lehetőség, illetve az ezekben mutatkozó különbség alapján hozza meg – a lakóhely, az ott-hon megszokott környezetével leírható számos tényező elvesztése legfeljebb nehezen mérhető, szubjektív költségként szerepel a modellekben. Harris–Todaro (1970) az iparosodással együtt járó urbanizációt magyarázó klasszikus modellje szerint a *városi és vidéki bérek várható különbsége* határozza meg a migrációs döntést. A modellben munkanélküliség mellett a migráns *egyén* oly módon hozhat racionális döntést a vidékről a városba költözésről, ha együttesen számol a várható városi magas bérrrel és a munkanélküliség esetén kieső jövedelemmel, és ezt a munkanélküliség valószínűségével súlyozza. A modell következtetése szerint a fejletlenebb régiók lakóinak egy része racionálisan úgy dönt, hogy a fejlettebb régiók valamelyikébe költözik, ami pedig csökkentheti az országon belül kialakult fejlettségbeli különbségeket.

A migráció azonban még elméletben sem szünteti meg minden területi eltérést. A költözésnek ugyanis tetemes költségei vannak: pénzbeli kiadások, információszerzés, lakásváltoztatás és költözés, a szülőföld elhagyása, kapcsolatok és a biztonság elvesztése, környezetváltozás. Azok indulnak el, akiknek a költözés adott bérkülönbség mellett megtérül, ezért az emberi-tőke-elmélet alapján nagyobb valószínűséggel a fiatalok, az iskolázottabbak

telepednek máshová, a szegény területeken élő nagyon szegények kimaradnak a migrációból.

A migráció beindulásához és a migrációs kapcsolati hálók megerősödéséhez idő kell (Boyd 1989), és a családi kötöttségek is csökkentik a migrációs hajlandóságot (Mincer 1978). A migráció új gazdaságtana alapján a döntéshozó egység a család, a döntést nem az egyén, hanem a kockázatcsökkentés érdekében a család hozza, és nem szükségképpen az egyéni szelekció szerint legrátermettebb egyén lesz a család által delegált migráns (Stark–Bloom 1985, Massey és szerzőtársai 1993). Az újabb, empirikus eredményekkel is alátámasztott elméletek szerint a migrációs döntést nem is önmagában a bérkülönbségek, inkább az életminőség vagy a relatív gazdagság, a referenciacsoporthoz mért helyzet határozza meg (Stark 1984, Stark–Taylor 1989, Rappaport 2005).

A nemzetközi migrációt ösztönző tényezők sok szempontból hasonlítanak a belföldihez, a legfontosabb különbség abból fakad, hogy az államok kontrollt gyakorolnak a határok felett (Zolberg 1989), ami lényegében lehetetlenné teszi a migrációs döntés ökonometriai becslését.

A migrációs politika számára fontos tanulságokkal járó, jól kidolgozott modellek írják le a nemzetközi migráció hatását a fogadó ország munkapiacára, amit befolyásol a migránsok és a hazai munkavállalók szerkezete. A migránsok ettől függően a befogadó ország munkapiacán helyettesíthetik a hazai munkavállalókat, ha nagyon hasonló a migránsok és a hazai munkaerő összetétele, de ha szerkezetük eltérő, akkor inkább kiegészítő hatás érvényesül, és új munkahelyek jönnek létre, a bérek pedig növekszenek (Borjas 1995, Altonji–Card 1991, Chiswick 1999). Empirikus vizsgálatok alapján a migráció hatása a fogadó ország munkanélküliségére és a bérekre meglepően kicsi (Borjas 1994, Winter–Ebmer–Zweimüller 1996, Boeri–Brücker 2000). A migránsok gyakran a korábban érkezett migránsok béreit és munkahelyeit veszélyeztetik, míg a befogadó ország munkapiacán kiegészítő szerepet töltenek be. Baas és szerzőtársai (2010) az EU bővítése után a migrációnak ezt a munkapiaci hatását találta a legerősebbnek.

A kutatások zöme a fogadó országokra koncentrál, kevés elemzés írja le a migráció hatását a kibocsátó ország munkapiacára, illetve ezek nagy része a magasan kvalifikáltak elvándorlásának hatását vizsgálja: ezekben az esetekben nem igazolódik egyértelműen a migráció gazdasági vesztesége a kibocsátó országokban (Commander és szerzőtársai 2004, Stark 2005), és ritkábban foglalkoznak a kibocsátó országokban a migráció, a munkanélküliség és béralakulás kapcsolatával. Az EU nyolc kelet-európai országában megvizsgálták a csatlakozást követő rövid időszak megnövekedett emigrációjának hatását. Kimutatható, hogy a kibocsátó országok munkapiacain a kiegyenlítő hatás a foglalkoztatásban és a bérekben bizonytalan, ellentmondásos, és a konjunkturális hatásoktól nehezen választható el (Baas és szerzőtársai 2010, Kazmarczyk 2010)

A MOBILITÁS FOGLALKOZTATÁSI HATÁSA

A regionális kiegyenlítőedésben a migráció lehetőségei korlátozottak, a mobilitás hatására a regionális munkapiaci különbségek nem változnak jelentősen. A kiegyenlítőedés elmaradását a mobilitás tökéletlensége mellett az is okozza,

hogya a bérkülönbségekre csak nagyon kicsit érzékeny a munkaerő. Barro–Sala-i-Martin (1991), (1995) az Egyesült Államok tagállamai, Európa régiói és Japán tartományai közötti jövedelemkülönbségek hatását vizsgálta (termelékenységtől függetlenül), és azt találta, hogy a munkaerő-mobilitás csak minimálisan növelhette a bérkonvergencia ütemére: 25 százalékos bérkülönbség legfeljebb a nettó migráció 1 százalékos növekedéséhez vezet. Más becslések ennél is szerényebb hatást mutattak (Hatton–Williamson 1998), vagy egyáltalán nem találtak kapcsolatot a bérszintek és a migráció között (Blanchard–Katz 1992). Rappaport (2005) hosszú idősorokat felhasználva igazolja, hogy a jövedelmek kiegyenlítésében a tőkeáramlás hatása a meghatározó. Másként fogalmazva, ez azt jelenti, hogy nem valószínű, hogy a munkaerő migrációja a béreket lefelé nyomná, és ily módon hatna a munkabérek kiegyenlítésére.

Magyarországon – a nemzetközi tapasztalatokkal összhangban – a migráció foglalkoztatási hatása az elmúlt húsz évben szerény volt. Kertesi (1997) a területi mobilitást és a belső migrációt ösztönző tényezőket vizsgálta a kilencvenes évek első felére, Ábrahám–Kertesi (1996) pedig a belföldi mobilitás ösztönzőit azonosította olyan időszakokra, amikor a munkanélküliségben nagyok voltak és állandósultak a regionális különbségek. A településszintű vándorlási statisztikák alapján Kertesi (1997) kimutatta, hogy a migrációt nem az alacsony munkanélküliség, a nagyobb elhelyezkedési valószínűség, hanem a prosperáló gazdasági régió vonzza. Cseres–Gergely (2003), (2005) későbbi időszakokra, a kilencvenes évek egészére hasonló adatok alapján a munkapiaci tényezők – munkanélküliség és bérkülönbség – szerepét szignifikánsnak találta a költözésekben, de a megfigyelés a költözések számát csak viszonylag kis arányban magyarázza. Regionális kereseti és bérkülönbségeket vizsgálva, Köllő (2003) az ezredfordulón, Szabó (2006) pedig az azt követő években mérsékelt regionális eltéréseket talált azonos termelékenységi és munkanélküliségi szinteket összehasonlítva, és kicsit nagyobbat a bérnyereség és munkaerőköltség-megtakarítás figyelembevételével. Ez a területi mobilitás szempontjából azt jelenti, hogy ezek a tényezők – a migráció tranzakciós költségeit figyelembe véve – nem elegendők a migrációs döntéshez.

Az 1980-as évek végi alacsony migráció a kilencvenes években a várakozásokkal ellentétben csökkent. A régiók között a keletről nyugatra mozgás vált dominánssá. Megyék szerint vizsgálva, a főváros igen jelentős migrációs veszteséget szenvedett Pest megye javára. A belföldi migráció sajátosságai legpontosabban kistérségi szinten írhatók le, a budapesti agglomeráció kistérségeiben az éves vándorlási nyereség már az 1990-es években is jelentős volt, míg az ország elmaradott északkeleti régiójának kistérségeiben számottevő a migrációs veszteség. A kilencvenes évek elején a városba költözések korábbi trendje megfordult, a városok vándorlási egyenlege 1990-től, a fővárosé 1991-től negatív, a falvaké pedig 1991-től pozitív. A 2000-es években a kiköltözések sávja a fővárostól mind távolabbra húzódott.

Az utóbbi években a folyamat visszafordulni látszik, de még nem egyértelmű a változás természete (Illés 2000, Dövényi 2007, 2009). A kilencvenes években végbement erős szuburbanizáció, illetve dezurbanizáció egy része – az olcsóbb megélhetés miatt – kisebb és rosszabb helyzetű, olcsóbb települések felé irányult. Az ilyen kiköltözések és az ingázás között munkapiaci kapcsolat is kimutatható, olyan települések váltak migrációs célpontokká, ahonnan – bár

nincsenek munkahelyek – lehetséges az ingázás. A kiköltözések egy másik részét a tehetősek városból menekülése motiválja. A rendelkezésre álló adatok alapján a költözések gazdasági és egyéb indítékait összevetve, az összes költözésnek csekély hányada irányult a területi különbségek feloldására (Cseres-Gergely 2003, 2005).

Eltérő hatásokat várhatunk a határon átlépő migráció esetén.¹ Magyarország helyzete átmeneti, a kilencvenes évek elején hirtelen és a korábbi időszakhoz képest nagy létszámban jelentek meg migránsok és menekültek, és úgy tűnt, hogy a bevándorlás tartós marad.² Nem készültek becslések a bevándorlás munkapiaci hatásáról a kilencvenes évek elején, s a nemzetközi vizsgálatok nagyobb, sokszerű beáramlás esetén is csekély hatást mutattak ki (Winter-Ebmer–Zweimüller 1996). Az 1990-es évek viszonylagos bérelőnye a régió többi országához képest, valamint a környező országokban élők kapcsolati hálójának erősödése elegendőnek bizonyult a migráció tartós vonzerejének feltételezésére (Gödri 2010). A bevándorlás szerkezetének vizsgálata alapján Hárs (1992) azt vélelmezte, hogy a migránsok az alacsony iskolai végzettségű hazai népesség és a migránsok nem legális munkapiacán befolyásolják a béreket és keresletet, empirikus igazolása azonban hiányzik. A tartósan fennmaradó és részben illegális vendégmunka mégis a migráció kiegészítő jellegére, a hazai foglalkoztatást növelő hatására utal (Fox 2007, Pulay 2005). A kezdeti folyamat a rendszerváltást követő időszak egészében nem bizonyult erőteljes és növekvő jelenségnek.

A kilencvenes évek végén a gyorsan fejlődő nyugat-magyarországi régióban regionális munkaerőhiány mutatkozott, amit belföldi toborzással nem sikerült kiegyenlíteni. Az alkalmazkodás elmaradását vizsgáló kutatások nem készültek. A regionális hiány rövid távú kiegyenlítése a határon átnyúló napi ingázó magyar anyanyelvű szlovák munkaerő részben szervezett módon történő toborzásával történt olyan regionális munkapiacra, ahol a határ két oldalán nagyon eltérő a munkapiac feszessége és szerkezete (Hardi–Lamp 2008). A határ menti ingázás stabilnak mutatkozott, bár a válság időszakában visszaesett. A határon átnyúló ingázás (regionális) munkapiaci hatásáról ismereteink szerint nem készült vizsgálat.

A magyar munkaerő emigrációja, a külföldi munkavállalás a kilencvenes években különösen Németországba és Ausztriába irányult. A részben toborzással szerveződő munkavállalási célú migrációban – az elméleti modellekkel egyezően – a jobb helyzetű munkavállalók, különösen szakmunkások vettek részt az ország fejlettebb régióiból (Hárs 2003a, 2004). A migráció nagyságrendje nem jelent érezhető hatást a munkapiaci mutatókra, a hazatérők pedig nem forgatták gazdasági vállalkozásokba megtakarításaikat (Hárs 1999, 2003a). Az Európai Unióhoz való csatlakozást követően – eltérően néhány más új tagországtól, például Lengyelországtól vagy a balti országoktól – csak lassan fokozatosan indult be az emigráció (Hárs 2008, Baas és szerzőtársai 2010).

A MIGRÁCIÓ ALAKULÁSA ÉS TRENDEK

A kilencvenes évek elejének migrációs folyamataiban egyértelműnek tűnik a korábbi időszakhoz kapcsolódó kontinuitás, amit a munkanélküliség és a gazdasági átalakulás felerősített.³ Cseres-Gergely (2003) nemzetközi

1 A nemzetközi migráció vizsgálata szokásosan állampolgárság vagy születési hely szerint különbözteti meg a migránsokat, utóbbi a több migráns generáció esetén fontos. A továbbiakban a nemzetközi migráció vizsgálatában az állampolgárság szerinti értelmezést követjük. A migráció konvenció szerint az egy évnél hosszabb tartózkodást, újabban a három hónapnál hosszabb idejű tartózkodást jelent, míg a határon átnyúló ingázó migráció – hasonlóan a belföldi ingázáshoz – a mobilitás ettől eltérő kiegyenlítő mechanizmusa.

2 Eltérő migrációs múltú országok is közegek abban, hogy a fejlődésük során a gazdasági migráció iránya a bevándorlás felé tolódik. A kelet-európai országok átmeneti pozíciójáról lásd Hárs (2010).

3 A belföldi mobilitás alakulását a költözések adminisztratív adatai alapján írhatjuk le. A költözéseket a KSH Demográfiai évkönyve állandó és ideiglenes költözések alapján részletezve mutatja be, és a TSTAR adatbázis alapján is követhetjük, itt a költözésre vonatkozó adatok az állandó és az ideiglenes költözéseket együttesen mutatják, településenként vizsgálhatók az adatbázisban a beköltözők és a kiköltözők.

4 A NUTS2 régiók az EU tervezési területi egységei, Magyarországot hét régióba sorolták, a régiókat egyes megyék, illetve a főváros összevonásával alakították ki.

5 A kelet-európai országokban empirikusan nem igazolt feltevésekkel – így a szocialista örökséggel, az állásbiztonsággal és részben a szoros családi kötődésekkel – szokás magyarázni az alacsony mobilitást (vö. Feldmann 2004, Paci és szerzőtársai, 2008). Figyelemreméltó, hogy az ilyen magyarázatok a belföldi mobilitásra vonatkoznak, de alacsony emigrációt mutató országokban, így Csehország vagy Magyarország esetében, a nemzetközi migrációra is érvényesek.

adatokkal összevetve azt találja, hogy a magyarországi mobilitás alacsony, de a nagyobb régiók⁴ közötti költözésekre vonatkozó becslése alapján a migráció nem marad el a más európai országokétól. Paci és szerzőtársai (2008) a kilencvenes és a kétezres évek belső migrációját és az ingázást vizsgálja a nyolc új, kelet-európai tagállamban (EU-8). A tanulmány szerint Magyarországon a régiók közötti mobilitás – hasonlóan a többi új, kelet-európai EU-tagállamhoz – alacsony az EU-15 régi tagországhoz vagy más fejlett országokhoz viszonyítva, bár némely mediterrán országban, így Görögországban vagy Spanyolországban még alacsonyabb a mobilitás. A régiókon keresztül történő ingázás is alacsony az EU-15 és más fejlődő országok egy részéhez képest, azonban 1999 és 2004 között az új EU-országokban nőtt, míg az EU-15-ben jelentős részében inkább csökkent az ingázás. A magyar adatok semmiképpen sem maradnak el az EU-8 átlagától, ezekre az országokra az alacsony mobilitás általánosan jellemző.⁵

A Magyarországra *bevándorlás* a rendszerváltás kezdetén gyorsan elindult, és erőteljesebb volt, mint a többi kelet-európai országban, nagy létszámban érkeztek bevándorlók (menekültek), mindenekelőtt a környező országok magyar anyanyelvű lakossága jelentette a migráció forrását.⁶ A kezdeti gyors beáramlást követően a legális bevándorlás adott szinten állandósult, a küldő országok szerinti stabil szerkezet megmaradt, a migránsok meghatározó többségben változatlanul a környező országokból érkeznek. A magyar bevándorlás nagyságrendje nem tér el jelentősen a többi kelet-európai országétól, a hazai népesség alig néhány százaléka a migráns népesség, ami jelentősen elmarad a nyugat- és dél-európai országok többségében megfigyelt migráció nagyságától. A kelet-európai országok között csak Csehországban látunk 2000 után a nyugat-, illetve dél-európai migrációra emlékeztető, gyorsan növekvő bevándorlást (Hárs 2010).

A rendszerváltást követő időszakban Magyarországról viszonylag szerény volt az *elváándorlás*, a migráció fő iránya Németország és Ausztria volt.⁷ Az EU-csatlakozást követően a munkavállalási célú emigráció iránya nem változott jelentősen. Eltérően a többi kelet-európai csatlakozó országtól, ezt az sem nem változtatta meg lényegesen, hogy a munkavállalás szabadsága éppen ebben a két országban tolódott el a lehetséges átmeneti időszak végéig, miközben az EU-8 – különösen az Egyesült Királyságba, Írországba irányuló – gyorsan növekvő migrációjában a magyarok aránya alacsony volt, és lassan emelkedett (Hárs 2008).⁸ A migrációs értékek jelzik a várakozásokat,⁹ és a KSH Munkaerő-felmérése alapján végzett számítások (Hárs 2011) alapján is azt látjuk, hogy a főleg munkavállalási célú magyar emigráció – más új EU-8 országoktól eltérően – a 2007-től kezdődő jelentős gazdasági megszorítások, majd a válság időszakában erősödött. A növekedés egyértelműnek tűnik, nagyságrendje és szerkezete azonban nehezen jelezhető előre. Eddig nemzetközi összehasonlításban a magyar emigráció mégis szerény maradt, Csehországhoz hasonlóan nem éri el a hazai népesség 1 százalékát az EU-15 országában élők aránya, míg a migrációban leginkább érintett új EU-országok népességének 3,5-4 százaléka (Bulgária, Litvánia, Lengyelország), Romániából több mint 7 százaléka él tartósan külföldön (Kahanec és szerzőtársai 2010).

6 A bevándorlás adatait a KSH a demográfiai évkönyvben rendszeresen publikálja. Az adminisztratív adatforrásból származó statisztikai adatok alapján a legálisan itt tartózkodó külföldi állampolgárokat követjük nyomon. Az állományadatok és a beáramlások elemezhetőek megbízhatóan, a nettó migráció azonban a kiáramlási adatok megbízhatatlansága miatt nem publikált adatokból nem értelmezhető, lásd az [Adattár 4.4. táblázatát](#).

7 Az emigráció számbavételének statisztikai adatforrásai bizonytalanok, a külföldön tartózkodók töredéke, aki hivatalosan regisztráltatja magát a népesség-nyilvántartásban, ezért a külföldön élő magyar állampolgárokról a fogadó országok nyilvántartásai, az úgynevezett tükörstatisztikák szolgálnak statisztikai forrással. Ezekben a legálisan és tartósan tartózkodók állományának az adatai jelennek meg, a nyilvántartások nem tartalmazzák azokat, akik valamilyen ok miatt nem regisztráltatják magukat lásd az [Adattár 4.5. táblázatát](#).

8 Az EU 2004. május 1-i bővülésével a munkaerő áramlása is szabadabbá vált, az Egyesült Királyság, Írország és Svédország nyitotta meg elsőként a munkapiacát: Az EU régi tagországainak egy része azonban élt azzal a lehetőséggel, hogy tartva a munkapiaci zavaroktól, munkapiacát fokozatosan nyitja meg az új tagok előtt, a bővülést követő három-, majd további négyéves időszakra a munkaerő szabad áramlásának érvényességét átmeneti időszakra elhalaszthatták. 2011 májusa óta azonban az átmeneti időszakkal a leghosszabbban élő Németország és Ausztria munkapiaca is megnyílt a nyolc új EU-országok előtt.

9 Az 1990-es években a rövid és a hosszú távú külföldi munkavállalási szándék is alacsony (3-4 százalék) volt a releváns (18-55 éves) népesség körében. Ez a 2000-es évek elejére emelkedett (rövidtávon 8-9 százalékra, középtávon 6-7 százalékra), a rövid távú munkavállalási szándék 2005-ben magasra (15 százalékra) szökött, a várakozások a következő évre visszaestek, 2008-ban ismét megemelkedett a rövid és a hosszú távú migrációs várakozás is (11 százalékra), majd a korábban 1-2 százalékkal magasabb szintre visszarendeződött (Tárki Monitor- és Omnibusz-felvételei, 1993-2010).

A MOBILITÁST BEFOLYÁSOLÓ EXOGÉN HATÁSOK

Miért *nem* mobilak Magyarországon az emberek, mi akadályozza a földrajzi mobilitás munkapiaci kiegyenlítő szerepének érvényesülését? Dövényi (2007) a rendszerváltást követő belső mobilitást vizsgálva, azt tekinti az igazán fontos kérdésnek, miért maradnak helyben, miért nem vándorolnak az emberek. Statisztikai számítások híján hipotetikus válaszában a mobilitás fő korlátjának egyrészt a munkásszállások megszűnésével a falvakba visszaáramló mobilitási támogatásának hiányát, másrészt a lakás- és ingatlanpiac változásait látja. Hegedűs (2003) a kilencvenes évek lakáspiacát vizsgálta, és a mobilitás korlátjának találta a lakásárak és a magántulajdonban lévő lakások lakbéreinek magas szintjét és a lakásmobilitás intézményi rendszerét, a magánbérlet hiányát és szabályozatlanságát, a lakáspiaci információk korlátozottságát és a – költözőket új lakhelyükön hátrányos helyzetbe hozó – önkormányzati támogatási rendszer szerepét. A mobilitás egyéni kockázata aránytalanul nagy az egyén számára, ami visszafogja a vonzóbb munkalehetőséget kínáló régió felé mozgást, s ez az alkalmazkodás korlátját jelenti.¹⁰

A belső migrációt akadályozhatják más tényezők is, így az is, ha a munkakereséshez szükséges információk megszerzésében az informális források aránya, szerepe magas, ami a helyi közösség szerepét felértékeli. A 2000-es évek elejére vonatkozó adatok szerint az EU–8 mindegyikében magas volt az informális munkakeresés aránya a nyugat-európai országokhoz és a fejlett Európán kívüli országokhoz képest, egyedül Spanyolországban mutatkozott az informális jelleg hasonlóan erősnek. Magyarországon különösen nagy volt a vizsgálat szerint az informális információk szerepe a munkakeresésben, a régió belül itt volt az arány messze a legnagyobb, ami figyelemre méltó. A mobilitást akadályozó hatása alaposabb elemzést igényel [lásd: International Social Survey Programme (ISSP) 2001 eredményeit; a Világbank számításokat idézi: Paci és szerzőtársai (2008) 48. o.].

A magyarok a külföldi munkavállalásban is immobilnak bizonyultak, az alacsony intenzitás mögött azonban – az alacsony migrációs hajlandóság nehezen igazolható tényén és a szokásosan említett nyelvtudás hiányán túl – gazdasági és intézményi okokat találhatunk. Hárs (2009) szerint a migrációs döntéstől visszatartó, korlátozó tényezők között szerepelnek a régió országai között viszonylag magas magyarországi jóléti kiadások, a munkanélküli-segélyezés és a gyermekgondozási rendszer, valamint az öregségi és a rokkantnyugdíj rendszer. Mindez a migrációban részt vevők számára a migráns rezervációs bért felfelé tolja, és emeli a migráció alternatív költségét is, ami a migrációs hajlandóságot csökkenti. Hasonló eredményre jut Kurekova (2010) az alacsony cseh és a magas szlovák emigrációt hasonlított össze, kihasználva a ritka természetes kísérleti helyzetből adódó alkalmat. A közelmúltig közös történelemmel és hagyományokkal rendelkező két országban nagyon eltérőnek bizonyult az emigrációs történet, amely megkérdőjelezi a hagyományokkal magyarázható alacsony vagy magas migrációs hajlandóságot. Azt sokkal inkább a két ország különválását követő átalakulás során eltérő fejlődési utak magyarázzák, mindenekelőtt a Csehországban nagyvonalú, míg Szlovákiában szűkmarkú és restriktív jóléti rendszer kialakításának eltérései.

¹⁰ Újabb eredmények a lakáspiac változásáról és ennek hatásáról nem ismertek. A lakhelyválttatás nélkül, ingázással megvalósuló alkalmazkodás költségeivel és a korlátozó tényezőket itt nem tárgyaljuk, azzal a 6. rész 4. fejezet foglalkozik.

A külföldiek megjelenése a magyar munkapiacra a kezdeti intenzitást és a folyamatok gyors növekedésére vonatkozó várakozásokat követően gyorsan csitulni látszott (Hárs 1998). A külföldiek vonzását korlátozta a munkahelybővítés nélkül végbement gazdasági növekedés, a munkahelyek eltűnése és újak keletkezésének eltérő szerkezete és alacsonyabb száma mellett (Kertesi–Köllő 2001, Kőrösi 2005) hiányoztak a dél-európai migrációt indukáló mikro- és kisvállalkozásokban keletkező munkahelyek (Reyneri 2008, Abreu–Peixoto 2008). Eltérően a magyar folyamatoktól, az ezredfordulót követően Csehországban gyorsan növekedett a külföldiek munkavállalása, főleg a munkaintenzív szektorokban emelkedő kereslet kielégítésére (Drbohlav 2011).

A SZAKPOLITIKAI SZEREPE ÉS BEFOLYÁSA A MOBILITÁSRA

Bár a szakpolitikai célok között mindvégig szerepelt a *belföldi mobilitás* ösztönzése a regionális különbségek kiegyenlítése érdekében, a költségvetési ráfordításokban és az érintett létszám szerint az ilyen ösztönzők tényleges szerepe marginális maradt (Fazekas–Németh 2005). A közvetlen mobilitást ösztönző támogatás nagy része az ingázást segítette egyéni és csoportos utazási támogatás formájában, a támogatott létszám folyamatosan csökkent (alig 1–3 ezer fő körüli létszámot érintett), a lakhatási támogatás lehetősége hamvába holt, a támogatás hatékonyságát és a munkapiaci hatását nem vizsgálták.¹¹

Nem bizonyultak sikeresnek más mobilitást támogató kísérleti programok sem, így az OFA hátrányos helyzetű térségekben lakók mobilitásának elősegítésére 2008-ban kiírt kísérleti programja, amely a migráció költségeinek átvállalásához nyújtott támogatással kívánta ösztönözni a mobilitást, egyáltalán nem váltott ki érdeklődést, a kísérleti programnak egyetlen kedvezményezettje sem volt (OFA 2008). Az OFA egy másik kísérleti programja során az egészségügyi reform kapcsán érintett intézmények dolgozói számára nyújtott áttelepülési támogatás is többszöri hosszabbítás és módosítás után csak részlegesen valósult meg. A programok sikertelensége a szakpolitikai beavatkozások esetlegességére, a célzás bizonytalanságára utal, a programok hatáosságát nem vizsgálták meg (OFA 2009).

A közvetlen támogatás sikertelen célzottsága mellett komoly gondot jelent a költözéseket korlátozó lakáshelyzet és a bérlakások hiánya. 2000 körül a lakástámogatás rendszerének módosítása során volt egy kísérlet a lakásfenntartási támogatás átalakítására, és 2002–2003 táján a bérlakás-stratégiát is meghirdették, de rövid fél év után e programok elhaltak (Hegedűs 2006).

Bár a bevándorlás mérsékelt volt, a magyar szabályozás a munkapiaci zavarok lehetőségére felkészülve ezt is korlátozni igyekezett.¹² A foglalkoztatási törvény szabályozta a külföldiek munkavállalását, és a kilencvenes évek végén a munkavállalási engedéllyel foglalkoztatottak számában plafont határoztak meg, ezt a szintet azonban soha nem érte el, még csak nem is közelítette a munkavállalási engedélyezés mértéke. A bevándorlás érdemi ösztönzésére nem került sor. Bulgária és Románia EU-taggá válásakor a magyar munkapiacot hosszas gondolkodás után, előzetes hatásvizsgálatok nélkül kezdetben csak korlátozottan, bizonyos szakmák előtt nyitották meg e két ország számára, azt feltételezve, hogy jelentős mértékű migráció várható, és ez a munkapiacra zavart és kedvezőtlen hatást okozna.¹³

11 39/1998. (III. 4.) kormányrendelet a munkába járással összefüggő terhek csökkentését célzó támogatásokról, valamint a munkaerő-toborzás támogatásáról. A támogatás lehetett a) helyközi utazás támogatása, b) csoportos személyszállítás támogatása, c) lakhatási hozzájárulás megtérítése, d) munkaerő-toborzás támogatása. A két utóbbi szabályozását azonban a rendelet elmulasztotta, a szövegben befejezetlenül maradt és a források között sem jelent meg.

12 1993-ban fogalmazódott meg a külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló 1993. évi LXXXVI. törvény, és ezt követően számos módosítás és kiegészítés igazította a vélt veszélyekhez a szabályozást. Freeman (1993) által megfogalmazott paradoxon érvényesül itt is: az a kérdés, hogy miért fogadják el a közigazdászok a szabad kereskedelmet, és miért támogatják a migráció korlátozását. A vélt veszélyek nyomán megfogalmazódó előítéletet Freeman (1993) a migrációs felszívóképeség korlátjának tekinti, ami abban az esetben is határt szab a külföldiek beengedésének, ha ezt a gazdaság, a munkapiac nem indokolja.

13 A Munkaügyi Minisztérium illetékesek szerint Magyarország „... elfogadta, hogy a régi tagállamok is korlátozták munkaerőpiacukat. Az óvatosság indokolt, ha figyelembe vesszük a munkaerőpiac helyzetét és a munkanélküliségi rátát. Ráadásul Bulgáriának és Romániának nagyobb a migrációs potenciálja, mint a legutóbb csatlakozott bármely országnak”. (Index, 2006. szeptember 6.)

A munkavállalás elé a csatlakozást megelőzően (s az országok egy részében a csatlakozást követő átmeneti időszakban) hasonló érvekkel állított korlátot az Európai Unió 15 régi tagállama, és Magyarország a szabad munkaerő-áramlás előnyeit hangsúlyozva akkor vitatta a feltételezett kockázatokkal szembeni túlzott védelem szükségességét; a külföldi munkavállalás lehetőségeinek állami szerződésekkel teremtett legális keretet, a viszonylag szerény emigrációs nyomás miatt további intézkedések nem történtek. Magyarország helyét vizsgálva, azt látjuk, hogy sem a kifelé, sem a befelé irányuló migráció nem volt markáns. A bevándorlás korlátozása erőteljese, ösztönzése elhanyagolható volt, a bár az előbbinek tetemes a költsége, a munkapiaci hatásuk számszerűsítése, az előnyök és hátrányok vizsgálta alig történt meg.

A MOBILITÁST ÉRINTŐ INTÉZKEDÉSEK EREDMÉNYE ÉS HATÁSA A FOGLALKOZTATÁSRA

A *belföldi migráció* lehetőségei korlátozottan bizonyultak a területi különbségek kiegyenlítésében. A munkanélküliség regionális különbségei, mint láttuk, stabilak és perzisztensek, és a regionális bérkülönbség mögötti termelékenységekülönbség sem változik.

A regionális fejlesztési politika természete, jól célzott és hatásvizsgálatokkal előkészített fejlesztések hiányában korlátozhatja is a területi kiegyenlítődést. Razin–Sadka (1997) a segélyprogramok népszerű elképzeléseivel kapcsolatban azt hangsúlyozta, hogy az ilyen esetekben a kereskedelem a munkaerő-mobilitást kiegészítő mechanizmus lehet. Nem szükségképpen egyenlítődnek ugyanis ki a bérek egy ilyen program hatására, a bérkülönbségek még erősödhetnek is, ezzel tovább ösztönözve a munkaerő-vándorlást, amennyiben az egyik régió vagy ország technikai-gazdasági fölénye változatlan marad (vagy erősödik) a másikkal szemben.

A *külföldiek magyarországi munkavállalásának* a lehetséges foglalkoztatási hatását, a túlzottan bizonyuló szakpolitikai várakozások és a munkapiacot védő intézkedések ellenében vizsgálta Hárs (2003b). *Ex ante* becslést végzett egy jól vizsgálható pillanatban, a státustörvényt megelőző várakozás időszakában a potenciális migráns munkaerő bérvárakozásai és a várható migrációs kínálat kapcsolatáról, és azt találta, hogy a migráns munkaerő rezervációs bérei messze meghaladták a minimálbérrel közelített magyarországi béreket, ami a szakpolitikai várakozásokhoz képest lényegesen alacsonyabb munkakínálatot jelzett előre. Az adott szakma- és bérstruktúra mellett azt lehetett előre jelezni, hogy a naiv feltételezésekre alapuló potenciális munkakínálat nem valósult meg. A státustörvény körüli éles és politikai felhangokkal vegyes viták, majd a korlátozás értelmetlenek és feleslegesek voltak. Hasonló becslést végzett és hasonló eredményekre jutott Hárs és szerzőtársai (2006) egy későbbi időszakban, a Románia és Bulgária csatlakozásakor szükséges munkapiaci korlátozások szükségességének előzetes értékelésére.

A MOBILITÁS ÉS A MUNKAPIACI KIEGYENLÍTÉS SZAKPOLITIKAI LEHETŐSÉGEI

A belföldi mobilitás lehetőségei a bér és a munkanélküliség kiegyenlítésében – ahogy azt az előzőkben láthattuk – korlátozottak. A területi különbségeket jól célzott, pontosan meghatározott fejlesztéspolitika enyhítheti, a mobilitást elsősorban az oktatás- és lakáspolitikai eszközeivel lehetne ösztönözni.

A nemzetközi migráció szabályozásában a korlátozás érvényesült. Ennek költségei, mint hangsúlyoztuk, akkor is jelentősek, ha számszerűsítésük nem egyszerű. A bevándorlás szakpolitikai szabályozása hatáselemzésen alapuló megengedő és szelektív politika lehet, a bevándorlás munkahelyteremtő hatásának a vizsgálata különösen fontos lenne.

Az emigráció korlátozására és ösztönzésére a szakpolitikának kevés eszköze marad. A vándorlást a fogadó országok korlátozása és lehetősége szabályozza, és az emigráció nagy részét a migrációt korlátozó Ausztria és Németország munkapiaca vonzotta, ami éppen a szabályozás korlátozott hatására utal. Sikeresnek bizonyultak a korábbi migrációs terelő, toborzó programok, de ezek sem minden esetben. Valójában az egyéni migrációs döntések megvalósíthatóságát a fogadó ország munkapiaca határozza meg.

HIVATKOZÁSOK

ÁBRAHÁM ÁRPÁD–KERTESI GÁBOR (1996): **A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990 és 1995 között.** Közgazdasági Szemle, 43. évf. 7–8. sz. 653–681. o.

ABREU, A.–PEIXOTO, J (2008): **Portugal.** Megjelent: Hönekopp, E.–Mattila, H. (szerk.): Permanent or circular migration? Policy choices to address demographic decline and labour shortages in Europe. International Organization for Migration (IOM), Budapest, 183–214. o.

ALTONJI, J. G.–CARD, D. (1991) The effects of immigration on the labor market outcomes of less-skilled. Megjelent: *Abowd, J.–Freeman, R.* (szerk.): Immigration, trade, and the labor market. University of Chicago Press, Chicago, 201–234. o.

BAAS, T.–BRÜCKER, H.–HAUPTMANN, A (2010) Labour mobility in the enlarged EU: Who wins, who loses? Megjelent: *Kahanec, M.–Zimmermann, K. F.* (szerk.): EU labor markets after post-enlargement migration. Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg, 47–70. o.

BARRO, R.–SALA-I-MARTIN, X. (1991): Convergence across states and regions. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1. 107–182. o.

BARRO, R.–SALA-I-MARTIN, X. (1995): Economic growth. McGraw-Hill, New York.

BLANCHARD, O. J.–KATZ, L. F. (1992): Regional evolutions. *Brookings Paper on Economic Activity*, 1.

BOERI, T.–BRÜCKER, H. (2000) The impact of eastern enlargement on employment and labour markets in the EU member states. Final report. DIW, CEPR, FIEF, IAS, IGIER, Berlin–Milano.

BORJAS, G. J. (1994): **The Economics of immigration.** *Journal of Economic Literature*, Vol. 32. No. 4. 1667–1717. o.

BORJAS, G. J. (1995): **The economic benefits from immigration.** *Journal of Economic Perspectives*, 9. No. 2. 3–22. o.

- BOYD, M. (1989): Family and personal networks in international migration: Recent developments and new agendas. *International Migration Review*, Vol. 23. No. 3. 638–670. o.
- CHISWICK, B. (1999): Are immigrants favorably self-selected? *The American Economic Review*, 89. No. 2. 181–185. o.
- COMMANDER, S–KANGASNIEMI, M–WINTERS, L. A. (2004): The brain drain: curse or boon? A survey of the literature. Megjelent: *Baldwin, R. E.–Winters, L. A. (szerk.): Challenges to globalization: Analyzing the economics*. University of Chicago Press, 235–278. o.
- CSERES-GERGELY ZSOMBOR (2003): **Gazdasági ösztönzők hatása a magyarországi munkaerő földrajzi mobilitására az 1990-es évtizedben**. Megjelent: *Fazekas Károly (szerk.): Munkaerőpiaci tükrök. Közelkép*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont–Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 102–122. o.
- CSERES-GERGELY ZSOMBOR (2005): **County to county migration and labour market conditions in Hungary between 1994 and 2002**. Budapest Working Papers on the Labour Market BWP. 2005/6.
- DÖVÉNYI ZOLTÁN (2007): **A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon**. *Demográfia*, 50. évf. 4. sz. 335–359. o.
- DRBOHLAV, D. (2011): Determinants of migration. Megjelent: *Grabowska-Lusinska, I.–Drbohlav, D.–Hárs Ágnes (szerk.) Immigration puzzles. Comparative analysis of the Czech Republic, Hungary and Poland before and after joining the EU*. Lambert Academic Publishing, Saarbrücken. 38–76. o.
- FAZEKAS KÁROLY–NÉMETH NÁNDOR (2005): **A regionális különbségek csökkentése**. Megjelent: *Köllő János (szerk.): A magyar foglalkoztatáspolitikát átfogó értékelése az Európai Foglalkoztatási Stratégia kontextusában, az elmúlt öt év tapasztalatai alapján*. MTA KTI, Budapest, 266–285. o.
- FELDMANN, H. (2004): How flexible are labour markets in the EU accession countries Poland, Hungary and the Czech Republic? *Comparative Economic Studies*, Vol. 46. No. 2. 272–310. o.
- FOX, J (2007): From national inclusion to economic exclusion: Ethnic Hungarian labour migration to Hungary. *Nations and Nationalism*, Vol. 13. No. 1. 77–96. o.
- FREEMAN, R.B. (1993) Immigration from poor to wealthy countries. Experiences of the United States. *European Economic Review*, 37. 443–451. o.
- GÖDRI IRÉN (2010): **Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában**. Megjelent: *Hárs Ágnes–Tóth Judit (szerk.): Változó migráció – változó környezet*. MTA NKI, Budapest, 87–124. o.
- HARDI TAMÁS–LAMP ZSUZSANNA (2008): **Határon átnyúló ingázás a szlovák-magyar határtérségben**. *Tér és Társadalom*, 22. évf. 3. sz. 109–126. o.
- HARRIS, J.–TODERO M. (1970): **Migration, unemployment and development: A two-sector analysis**. *American Economic Review*, Vol. 60. No. 1. 126–142. o.
- HÁRS ÁGNES (1992): Munkanélküliség, feketemunka, vendégmunka. *Info-Társadalomtudomány*, 23. évf. 4. sz. 53–57. o.
- HÁRS ÁGNES (1999): Die Ursachen und Folgen der Entsendung von Werkvertragsarbeitnehmern aus Ungarischer Sicht. Megjelent: *Faust, T. (szerk.): Ausland im Inland*, Nomos, Baden-Baden, 269–289. o.

HÁRS ÁGNES (2003a): **Channelled East-West labour migration in the frame of bilateral agreements**, Budapest Working Papers on the Labour Market, BWP. 2003/1.

HÁRS ÁGNES (2003b): A kedvezménytörvény hatása a magyar munkaerőpiacra. Megjelent: *Örkény Antal* (szerk.): Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 67–97. o.

HÁRS ÁGNES (2004): **A magyar munkaerő-migráció regionális sajátosságairól**. Műhelytanulmányok MT–DP 2004/26.

HÁRS ÁGNES (2008): **Csatlakozás és családokozás – a magyar munkaerőpiac és a migráció**. Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György* (szerk.): Társadalmi riport 2008. Társadalmi, Budapest. 108–128. o.

HÁRS ÁGNES (2009): Dimensions and effects of labour migration to EU countries: The Case of Hungary. Megjelent: *Galgóczi, B.–Leschke, J.–Watt, A.* (szerk.): EU Labour Migration since Enlargement. Trends, Impacts and Policies. Ashgate, 229–251. o.

HÁRS ÁGNES (2010): **Migrációs és munkaerőpiac Magyarországon. Tények, okok, lehetőségek**. Megjelent: *Hárs Ágnes–Tóth Judit* (szerk.): Változó migráció – változó környezet. MTA NKI, Budapest, 15–53. o.

HÁRS ÁGNES (2011): Magyarok külföldi munkavállalása. Kopint–Tárki, Budapest.

HÁRS ÁGNES–ÖRKÉNY ANTAL–SIK ENDRE (2006): **A román–bolgár EU-csatlakozás magyar munkaerőpiacra gyakorolt várható hatásai**. Társadalmi, Budapest.

HATTON, T. J.–WILLIAMSON, J. G. (1998): The age of mass migration. Oxford University Press, New York

HEGEDŰS JÓZSEF (2003): **A lakáspiac és hatása a települések közötti lakásmobilitásra a kilencvenes években**. Megjelent: *Fazekas Károly* (szerk.): Munkaerőpiaci tükrök. Közelkép. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont–Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 79–87. o.

HEGEDŰS JÓZSEF (2006): **Lakáspolitikai és a lakáspiac – a közpolitika korlátai**. Esély, 5. 65–100. o.

ILLÉS SÁNDOR (2000): **Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben**. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései, 63.

KAHANEC, M.–ZAIČEVA, A.–ZIMMERMANN, K. F. (2010): Lessons from migration after EU enlargement. Megjelent: *Kahanec, M.–Zimmermann, K. F.* (szerk.): EU labor markets after post-enlargement migration. Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg, 3–45. o.

KAZMARCZYK, P.–MIODUSZEWSKA, M.–ZYLICZ, A. (2010): Impact of the post-accession migration on the Polish labor market. Megjelent: *Kahanec, M.–Zimmermann, K. F.* (szerk.): EU labor markets after post-enlargement migration. Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg, 219–253. o.

KERTESI GÁBOR (1997): **A gazdasági ösztönzők hatása a népesség földrajzi mobilitására 1990 és 1994 között**. Esély, 2. 3–32. o.

KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS (2001): **A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberi tőke ártérteleődése. A bérszerkezet átalakulása Magyarországon 1986–1999 – III. rész**. Közgazdasági Szemle, 48. évf. 11. 897–919. o.

KÖLLŐ JÁNOS (2003): **Regionális kereseti és bérköltség-különbségek**. Megjelent: *Fazekas Károly* (szerk.): Munkaerőpiaci tükrök. Közelkép. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont–Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 65–78. o.

- KŐRÖSI GÁBOR (2005): Vállalati munkahelyteremtés és -rombolás. *Közgazdasági Szemle*, 52. évf. 11. sz. 825–845. o.
- KUREKOVA, L. (2010): Explaining differences in labour mobility in Czech Republic and Slovakia. *SEER Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, Vol. 13. No. 2. 193–206. o.
- MASSEY, D. S.–ARANGO, J.–HUGO, G.–KOUAOUCI, A.–PELLEGRINO, A.–TAYLOR, J.E. (1993): Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, No. 19. Vo. 3. 431–466. o.
- MINCER, J. (1978). Family migration decisions. *Journal of Political Economy* 86 No. 5. 749–773. o.
- OFA [2008]: Záró beszámoló a „Hátrányos helyzetű térségekben lakók mobilitásának elősegítése, 2008 OFA” 2008. évi támogatási keretéből megvalósított programjáról. OFA, Budapest, december 31.
- OFA [2009]: Záró beszámoló a „Mobilitás Program – áttelepülési támogatás az egészségügyi reform kapcsán érintett intézmények dolgozói számára” OFA 2007. évi támogatási keretéből megvalósított programjáról. OFA, Budapest, augusztus.
- PACI, P.–TIONGSON, E. R.–WALEWSKI, M.–LIWINSKI, J.–STOILKOVA, M. M (2007): Internal labor mobility in Central Europe and the Baltic Region. *World Bank Working Paper*, No. 105.
- PULAY GÁBOR (2005): A vendégmunka mint életforma. Széki építőmunkások Budapesten. Megjelent: *Fleischmidt Margit* (szerk.): Erdély-(de)konstrukciók. Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs.
- RAPPAPORT, J (2005): **How Does Labour Mobility Affect Income Convergence?** *Journal of Economic Dynamics and Control*, Vol. 29. No. 3. 567–581. o.
- RAZIN, A.–SADKA, E. (1997): International migration and international trade. Megjelent: *Rosenzweig, M. R.–Stark, O.* (szerk.): *Handbook of population and family economics*. Elsevier, 851–897. o.
- REYNERI, E. (2008): **Italy**. Megjelent: *Hönekopp, E.–Mattila, H.* (szerk.): *Permanent or circular migration? Policy choices to address demographic decline and labour shortages in Europe*. International Organization for Migration (IOM), Budapest, 109–148. o.
- STARK, O (2005): The new economics of the brain drain. *World Economics*, Vol. 6. No. 2. 137–140. o.
- STARK, O. (1984): Rural-to urban migration in less developed countries: A relative deprivation approach. *Economic and Cultural Change*, Vol. 32. No. 3. 475–486. o. Újraközölve: *Stark* (1991) 87–100. o.
- STARK, O. (1991): *The Migration of Labor*, Blackwell, Cambridge–London.
- STARK, O. (1995): **Frontier issues in international migration. Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1994**. IBRD–World Bank, 361–386. o.
- STARK, O.–TAYLOR, J. E. (1989): Relative deprivation and international migration. *Demography*, Vol. 26. No. 1. 1–14. o. Újraközölve: *Stark* (1991) 119–139. o.
- STARK, O.–BLOOM, D. (1985): The new economics of labor migration. *American Economic Review*, Vol. 75. No. 2. 173–178. o. Újraközölve: *Stark* (1991) 23–31. o.
- SZABÓ PÉTER ANDRÁS (2006): Regionális kereseti és bérkülönbségek. Megjelent: *Fazekas Károly–Kézdi Gábor* (szerk.): **Munkaerőpiaci tükör**. Közelkép.

MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont–Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 70–79. o.

WINTER-EBMER, R.–ZWEIMÜLLER, J. (1996): Die Auswirkungen der Ausländerbeschäftigung auf den österreichischen Arbeitsmarkt 1988 bis 1991. Megjelent: *Holzmann, R.–Neck, R.* (szerk.): Ostöffnung, Wirtschaftliche Folgen für Österreich, Manz–Wien. 55–104. o.

ZOLBERG, A. (1989): **The next waves: Migration theory for a changing world.** *International Migration Review*, Vol. 23. No. 3. 403–430. o.